

ПСИХОЛОГІЗМ ІВАНА ФРАНКА ЯК АНАЛІЗ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЛЮДИНИ

Любомир СЕНИК

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
доктор філологічних наук, професор,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000*

Дослідник наголошує, що психологізм як типова ознака творчості І. Франка становить особливість його трактування реалістичного за змістом матеріалу, зокрема людини в її конкретно-часовому вимірі і типовими для кожного історичного часу соціальними ознаками на національному ґрунті. Уважний погляд на всю прозу письменника приводить до висновку про послідовний, наскрізний націоцентричний підхід художника слова до кожного об'єкта зображення. Франкова концепція психологізму саме постала на основі осмислення феномену національного буття, коли людиноцентризм, органічно поєднавшись із націоцентризмом, створював передумови для змалювання людини крізь призму її національної ідентичності. Психологізм як аналіз ідентичності охоплює фактично всю прозову спадщину письменника, жанрове різноманіття якої дає можливість виявити, на підставі аналізу ідентичності української людини, багатоманітну палітру особистостей із характерною особливістю, властивою кожному суб'єктові з неповторною індивідуальністю. У статті в такому ракурсі проаналізовані Франкові оповідання "Лесишина челядь" і "Два приятелі".

Ключові слова: психологізм, ідентичність, бездержавність, націоцентризм, характер, інтелект, оповідання, наратив, оповідач.

Психологізм¹ як типова ознака художньої літератури у творчості І. Франка становить особливість його способів підходу до реального матеріалу, насамперед – людини в її конкретно-часовому вимірі і типовими для кожного історичного часу соціальними ознаками, зрозуміло, на національному ґрунті. Уважний погляд на всю прозу письменника приводить до висновку про послідовний, наскрізний націоцентричний підхід художника слова до кожного об'єкта зображення.

За умов української бездержавності, на час якої і припала вся діяльність І. Франка, його концепція психологізму набула актуальних ознак, оскільки бачення

¹ Психологізм – "течія в наративній прозі і драматургії ХХ ст., відзначається посиленням зацікавлення процесами життя внутрішнього, тенденцією сприймання літературної постаті виключно в психологічних категоріях. Презентують його (психологізм. – С. Л.) твори, в яких на перший план висувається особливий аналіз психічної детермінації дій постаті (психологічна мотивація) при одночасному значному обмеженні ролі детермінації суспільно-звичаєвої" [див.: 3, с. 454].

митця зосередилося саме на національному феномені буття. Як наслідок, психологізм набув внутрішніх рис аналізу національної ідентичності¹ людини, яка постала в центрі уваги письменника. Таким чином, людиноцентризм, органічно поєднавшись з націоцентризмом, призвів до необхідності розглядати людину саме в аспекті її національної ідентичності.

Звичайно, людське життя, як і природа, перебуває в постійному русі та змінах – динаміка реального буття відкрила перед спостережливим митцем, без перебільшення, масу творчих проблемних тем, як, наприклад, одна з багатьох – побачити в несприятливій ситуації “стирання” саме національної ідентичності і яким чином усе-таки зберегти її, захистити людину від германізації, полонізації чи зросійщення на тих розщеплених українських етнічних територіях, що знаходилися під різними, кажучи сучасним терміном, окупаціями сусідів України.

Таким чином, політичний підтекст аналізу національної ідентичності природно наявний у творах, причому можна припустити – навіть без волі автора. Адже художній твір, як правило, адресований читачеві, розрахований на активізацію його інтелекту і – що найважливіше – пробудження до чину.

Іван Франко-державник розумів, що призупинити денаціоналізацію може лише національна держава, а всі інші режими, які панують на українських землях, зацікавлені в денаціоналізації максимальної кількості населення, тим самим позбавляючись можливих протестів із приводу національного гніту. У світоглядній матриці І. Франка названу думку можна зарахувати до абетки державності. Отож аналіз ідентичності так чи інакше в’яжеться в органічному поєднанні поведінки героя, центру розповіді, із його соціальними та розумовими можливостями зберегти своє національне “Я”.

Психологізм як аналіз ідентичності охоплює фактично всю прозову спадщину письменника. Жанрове різноманіття цієї прози дозволяє провести, на підставі аналізу ідентичності української людини, багатоманітну палітру особистостей із характерною особливістю, властивою кожному суб’єктові неповторної індивідуальності.

Оповідання “Лесишина челядь”, що з’явилося друком у третій Франковій збірці прози “В поті чола” (1885), повністю присвячене сільській родині, до того ж не бідній: “Газдівство у старій Лесихи несогірше. Хата хоть стара, та ще добра; будиночки нові, просторі, опрятні, худібка красна, що господи, гладке кожде, мов слимак. Пасіка також по смерті небіжчика Леся не пішла ніворотом...” [2, с. 254–255].

Очевидно, читач зразу зорієнтується, що ніяк не йдеться в оповіданні про “сільські злидні”, увага його прив’язується до динамічної розповіді оповідача, як видно, прекрасно обізнаного з селом та його людьми. На початку ніби в центрі постає Лесиха, для якої автор не скупиться на загалом негативні слова характеристики, як: “Лесиха була й

¹ “Ідентичність (лат. *identicus* – однаковий, тотожний) – осмислене ототожнення особою себе з іншими об’єктами чи суб’єктами в цілісності і ненастанності власних змін. Поняття тісно пов’язане зі становленням статусу індивідуальності, а також Іншого. Запроваджене З. Фройдом для фіксування механізмів формування Super-Ego, у вузькому значенні пов’язується з теорією психоаналізу...” – пише у “Літературознавчій енциклопедії” Ю. Ковалів [див.: 1, с. 402].

справді жінка дуже господарна та запопадлива. Сукриста дуже та тверда. Бувало, як на що завізьметься, то хоть рака лась, усе поставить на своїм. [...] Облесного й масного язика в неї не було. Зате говорила все уривчасто якось мов сердито. Жару або якого іншого радого та щирого слова не чув від неї ніхто. Кожному, аби хто, вміла дотяти своїм острим язиком... ” [2, с. 255].

Характер Лесихи виписаний колоритно, саме йому приділено максимум уваги – адже вона, завдяки своїй непростій індивідуальності, в сюжеті оповідання поставлена в центрі. Її диктаторський характер змушує своє середовище, починаючи від пастушка, круглого сироти Василька, прозваного Галайком через його безконечне галайкання під час випасу худоби, до доньки Горпини і невістки Анни, теж круглої сироти (її – заможні – батьки померли від холери, а майно люди розтягли, розтринькали), – змушує діяти тільки за її наказами. Син Гнат тут видається більш вільним, як і, зрештою, дід-жебрак Заруба, якого Лесиха взяла для роботи на пасіці.

У такій атмосфері диктату, як видно, неможливий протест. А неупокорення через галайкання для пастушка, як правило, закінчується покаранням головно за те, що допустив від худоби шкоду... Приховане кохання Горпини до бідного красеня Дмитра (Митра), про що Гнат мав необережність дзвякнути матері, яка розвернула цілу “артилерію” своїх засобів проти, – навряд чи має перспективу. Зокрема, у цій підтемі (кохання) підтекстово постає в сучасного читача, поза всяким сумнівом, принагідне спостереження: справу про одруження закоханих вирішують не вони, а батьки.

До речі, оповідання “Лесишина челядь” було написано в Лоліні 1876 р., коли й автор був закоханий у доньку місцевого пароха. Відомо, чим закінчилося це кохання – знову ж таки завдяки “залізної” утвердженій традиції – одруження відбувається тільки за згодою батьків. У тогочасних суспільних “низах” цей неписаний закон діяв із не меншою силою...

Національна ідентичність характерів тут очевидна. Проте слід поставити питання, чи не є загрозою ідентичність Лесихи насамперед для Горпини? Без сумніву, так. Тому знову виникає питання: чи є перспектива чи бодай малий шанс змінитися Горпині? Читач прагне знайти у тексті оповідання хоча б елементарний спротив, вияв власної волі, продиктованої особливими почуттями, у цьому випадку – коханням. Чи здатна дівчина захистити свої почуття від загрози з боку найближчої рідної особи – матері? І чи сама вона усвідомлює наслідки свого упокорення перед диктатом матері? Час від часу Горпина злегка “відбивається”, маючи свої аргументи, і це породжує слабку надію читача, що, можливо, дівчина таки захистить і – головне – збереже своє почуття, бо воно взаємне.

Ще один аспект в контексті ідентичності – праця; значна частина розповіді припадає саме на час жнив. Три жниці – Лесиха, Горпина та Анна – “включені” в працю начебто автоматично конкретним часом, проте усвідомленим всією трійцею. Звісно, Лесиха тут також диктує, хто який відрізок поля займе, звісно, у силу постійної неприхильності до Анни їй попалася найширша, порівняно з двома іншими, ділянка поля. Добре серце – Горпина врізалася в ділянку Анни, бо та, маючи найбільшу ниву, явно відставала, а Лесиха не вщухала пащекувати:

“– Гей, ти, неліпо якась! – крикнула Лесиха до невістки. – Чи вже лишаєшся? Вже тобі руки покупило, чи що?”

Анна не втерпіла і відповіла: “– Що ж бо ви, мамо, мене нині вчепилися, як – оса? – відрекла вона, зібравшись якось на відвагу, але не підводячи голови. – Хіба не видите, що не могу борше жати, бо загін широкий? Ваша прилуда не те. Лацно вам виварачати.

Се розлютило Лесиху.

– О, дивіть мені на неї! Яке сміле та угурне. Ще й своє рило ставить напротив мене! Ей, небого моя! Коби мені борзо вечір, прийде Гнат із косовиці, не будеш ти така широка!” [див.: 2, с. 258–259].

Свідомо наводимо цей уривок, як ілюстрацію проявлення постійно *незмінного*, жорсткого характеру Лесихи. Навіть праця не поєднала її з невісткою. Урешті, хоч Анна – дружина її сина, це не має для Лесихи фактично жодного значення...

Чи була вона така від народження? Ні! Автор пояснює причину такого норову Лесихи: “Небіжчик Лесь, повідають, убивав її тяжко за молодих літ, прибывав кілком за косу до лави та бив...” [2, с. 255]. Ми не маємо інформації, чому такий жорстокий у ставленні до дружини був селянин, але, очевидно, це правда, бо авторитет автора щодо знання сільського життя й побуту не піддається сумніву.

Отож, як видно, зло породжує зло, саме воно “переселилося” на жінку, а та, у свою чергу, посіває злом навкруги, скільки сягає її вплив на середовище. Негатив передався і її синові Гнату, до якого не припадали дівчата – зовнішність погана і не краща натура, бо “злий та забіяка”, ще й, окрім того, “зłodийкуватий” – “нібито не злодій”, але чуже “потягне”. Одружитися з ним погодилася лише бідна – Анна Тимишина, “тільки віна внесла в Лесишину хату, що свої чорні брови, карі очі, та двоє рук робочих, та терпливе, послухне і покірливе серце. Ой, зазнала ж вона долі за Гнатом! Не минув рік, а вже стала щезати її краса, погасати блиск ока, хилитися до землі вродлива голова! Звичайне – гризота, сварка та бійка! Кого вони не пригнуть до землі, не позбавлять веселості?...” [2, с. 255–256].

Неприваблива картина, але правдива. І ця національна правда має тисячі причин, серед яких одна найважливіша – відсутність державности. Люди караються в соціально складних обставинах, бо чужим правителям наплювати на народ, що має упокоритися їм. Саме така думка “підтекстово” напрошується після ознайомлення з оповіданням “Два приятелі”, яке теж, до речі, написано в Лоліні в червні 1876 р. Лолінська “дилогія” характерна саме увагою автора до в’яснення причин зла, що напосідається на людей без розбору – погані вони чи добрі.

Два приятелі Семен і Хома – нерозлийвода, ніби рідні брати, хоча й характери їхні геть супротивні – “немов огонь а вода”. Семен – поміркований, розважливий, спокійний, а Хома – “прудке, як іскра”. Проте вони разом рибалять, один одному допомагають на сінокосах і т. ін.

Поява ж небезпеки – “асентерунок”, призов до армії, названий тут “страшною відьмою”, від чого молодь панічно ухилиється, удаючись навіть до втечі, мобілізує всі розумові й фізичні можливості цих персонажів. Більшість тексту саме й присвячена втечі. А думку про неї подав якраз Хома. І далі він виступає як провідник, а Семен

переважно підкоряється йому. Після болісного прощання з матір'ю, Семена і його товариша батько виводить на берег Дністра, де втікачі ховаються в заплавах, зарослих очеретом і всяким багnistим зеллом. Розповідь веде, власне, Семен: "Ой, набідувалися ми до весни, Боже єдиний, ти йно сам то знаєш!.." [2, с. 267].

Створюється ситуація, коли втікачі, вкрай втомлені, змушені відпочити, а заходити в село небезпечно, бо нагрянуть жандарми. Хома, як правило, проявляє ініціативу і проводить Семена в напіврозвалену халупу жебрака, не кажучи про це, а той протестує, і впадає в підозру про найгірше: "І тото приятель, то щирий товариш? Веде мене кудись, Бог вість куди, а словечка щирого не скаже, не потішить, не порадить! Гой, гой, світе мій білий, нещасна моя годинонько!" [2, с. 267]. Саме з цього моменту вирінає думка в Семена про можливу зраду Хоми; недовір'я ж ґрунтується загалом на неперевічених особисто припущеннях – це всього-на-всього здогад.

Переночувавши в халупі і переодягшись в жебраків, Хома буквально наказує Семенові закрити очі і триматися мотуза, що з'єднує його з провідником. Таким чином, обманюючи жандармів, вони виходять із оточення. Їх зустрічають жандарми питаннями: "A skąd wy, dziady?" або "Gdzie mieszkacie, włóczęgi?" Характерні репліки жандармів, подані в чужій для втікачів мові, вказують на чужинну владу, яка полює за втікачами від такої ж чужої армії.

Діалоги між двома героями – то суперечка, то згода, то недовір'я – є конструктивним засобом психологічного аналізу, націленого на розкриття національної ідентичності (у способі мислення, поведінки, настрою) і з підкресленням індивідуальності кожного суб'єкта, що підштовхує читача до висновку про протистояння двох взаємно протилежних сил – народу та влади.

Проте на цьому не закінчується оповідання. Утікачі ще не добралися додому, а полювання на молоде гарматне м'ясо для імперських замірів триває. Прикінцевий текст вимагає максимальної уваги читача. Адже фінал оповідання начебто перекреслить дружбу між двома приятелями. Бо на самому початку Семен, від імені якого ведеться розповідь, якраз наголосив, що не вірить в існування справжнього приятеля. І далі, оповідаючи свою історію, нарешті, довів до кінцевого епізоду, в якому Хома нібито й зрадив Семена.

Отже, потрібна максимальна увага до тексту. Потрібно уважно стежити за описом того, що тут і зараз відбувається. Знесилений Семен, який тікав від жандармів, бо вони його спостерегли, таки добіг до такого ж украй знесилоного Хоми, але той кричав до нього, аби він негайно скрився під мостом у відому їм криївку. Отже, Хома направив його туди, аби він уникнув арешту. Зате його, Хому, арештували й вивели на міст, де арештований проспівав пісеньку, яка мала стати для Семена інформацією, що йому слід робити (процитуємо її повністю):

Ой, Семене, мій друже Семене,
Та скажи ти батькові від мене,
Що не буде вже Хома
У недільку дома!

Далі поведінка Семена явно неадекватна як на того, що ховається від жандармів. Далі йде опис події: “– Добре, добре, – крикнув я з-під моста, порушений жалібним Хоминим співом”. Читач, без сумніву повірить в його співчуття колезі. Але читач теж знає, що Семен мислячий, спокійний, не поривчастий – отже, мав би зрозуміти, що він сам себе видав, а не Хома. Семен, пересидівши в криївці, мав передати батькові-мамі Хоми про його арешт. Далі цитата – продовження попередньої: “Господи, як я в тій хвили налякався власного голосу! Жити і вмирати буду, а тота хвиля не вийде мені з пам’яті. Мені зашуміло в ухах, замерещило перед очима, кров бухнула до голови, – сам не знаю, що зо мною сталося. Я отямився на мості...” [див.: 2, с. 273].

На Семена надягли кайданки. І ось його осуд: “І ви говорите мені о приязні! Чи ж то по-приятельськи поступив собі Хома зі мною? Я поглянув на него. Стояв понурий, мокрий, дрожачий. Раз глянув на мене – *в его очах крутились сльози...*” (курсив наш. – Л. С.). Нарешті, останні думки Семена: “Ох, приязнь, приязнь! Товариство! Далось ти мені гірко взнаки, не забуду я тебе до смерті. Бо через тебе пропали мої літа молоді!” [2, с. 274], – каже оповідач егоїстично, відбувши службу у війську. Але хіба не пропали “літа молоді” й Хоми. Про це Семен наче забуває й не каже ні слова. Та й промовисті, співчутливі сльози в очах колишнього приятеля для нього нічого не означають...

Таким чином, психологізм І. Франка поставив своєрідну межу між людиною, здатною мислити адекватно до ситуації і нездатною зрозуміти суті: оповідач навіть не усвідомлює, що робить фатально неправдиві висновки. Мабуть, не так важливо, чи письменник розповів про реальні події, чи значною мірою їх вигидав або домислив, зберігаючи стрункість своєї художньої концепції – показати в першу чергу моральну ціну того, хто робить життєві помилки під час важливого вибору, від якого залежить доля іншої людини. І в згаданому розмежуванні є одна цілість – наші люди, які потерпають і від своїх, і від чужинців та їхньої влади. Дві жертви режиму – Семен і Хома, два різні характери, які таки протистоять один одному рівнем свого інтелекту, але ж на одну жертву могло бути менше, якщо би Семен дорівнявся до інтелекту Хоми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. Т. 1 / автор-укладач Ю. І. Ковалів. Київ: ВЦ “Академія”, 2007. 608 с.
2. Франко І. Зібрання творів: у 50 т. Т. 14. Київ: Наукова думка, 1978. 479 с.
3. Głowiński M., Kostkiewiczowa T., Okopień-Sławińska A., Sławiński J. Słownik terminów literackich. Wrocław – Warszawa – Kraków, 2000. 706 s.

REFERENCES

1. *Literaturoznavcha entsyklopediia*: u 2 t. T. 1. (2007). / avtor-ukladach Yu. I. Kovaliv. Kyiv: VTs "Akademia".
2. Franko, I. (1978). *Zibrannia tvoriv*: u 50 t. T. 14. Kyiv: Naukova dumka.
3. Głowiński, M., Kostkiewiczowa, T., Okopień-Sławińska, A., Sławiński, J. (2000). *Słownik terminów literackich*. Wrocław – Warszawa – Kraków.

Стаття надійшла до редколегії 12.10.2021

Прийнята до друку 15.11.2021

IVAN FRANKO'S PSYCHOLOGISM AS AN ANALYSIS OF INDIVIDUAL NATIONAL IDENTITY

Liubomyr SENYK

*Ivan Franko National University of Lviv,
Doctor of Philology, Professor,
1 Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000*

The author emphasizes that psychologism is a typical feature of Franko's creative works and serves as a characteristic tool in his interpretation of the material with realistic content, in particular an individual in their specific time dimension bearing typical for each historical period social features on the national grounds. A thorough contemplation of all writer's prosaic works leads to the conclusion about consistent and pervasive nation-centric approach of the verbal artist to each represented item. Franko's conception of psychologism evolved out of contemplation of the phenomenon of national existence, where homocentrism is organically intertwined with nation-centrism and is a pre-requisite for depicting an individual through the prism of their national identity. Psychologism as an analysis of identity permeates virtually entire prosaic legacy of the writer, the genre diversity of which allows us to research the identity of a Ukrainian person and, as a result, determine a versatile palette of personalities each with characteristic peculiarity, intrinsic to each personage with unique individuality. Two Franko's short stories "Lesykha's family" ("Lesyshyna chelyad") and "Two friends" ("Dva pryvateli") have been analyzed in this context, and the findings are presented in this article.

Keywords: psychologism, identity, statelessness, nation-centrism, character, intellect, short story, narrative, narrator.